

Валентина Розгон, Інна Коломієць

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

ТАРАСАШЕВЧЕНКА

(«Заповіт» під «мікроскопом» лінгвістичного аналізу)

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливо актуальною постала потреба інтегрованого розгляду художнього тексту як відкритої нелінійної динамічної системи, а новий напрям досліджень вітчизняної та світової науки – лінгвосинергетика, як прикладна галузь застосування ідей синергетики, сприятиме досягненню цієї мети.

Працями вчених сформовано уявлення про художній текст як складноорганізовану багаторівневу структуру, яка має специфічні закони побудови й функціонування. Наукові здобутки теорії і практики мовного аналізу художнього тексту сягають глибин зародження становлення лінгвостилістичних вчень, основ лінгвопоетики (праці Л. Булаховського, І. Білодіда, В. Ващенко, В. Виноградова, В. Винокура, І. Ковалика, Н. Купиної, Ю. Лотмана, М. Плющ, О. Потебні, І. Франка, М. Шанського, Л. Щерби та ін.). Отже, підґрунтям сучасних лінгвостилістичних досліджень на терені українського мовознавства (С. Єрмоленко, Т. Єщенко, В. Калашника, І. Кочан, Л. Крупи, Л. Мацько, Н. Миронюк, Н. Сологуб, Л. Ставицької та ін.) виступають праці відомих учених різного хронологічного періоду, що без сумніву засвідчує виокремлення лінгвістичного аналізу тексту в самостійну, самодостатню і водночас синтезовану галузь знань, методика якої дозволяє правильно зрозуміти зміст твору, визначити його жанрово-хронологічну специфіку та авторську оригінальність мовомислення, тобто виявити індивідуально-художні риси мовленнєвої практики кожного письменника зокрема.

Розкодування ідейно-естетичного змісту Шевченкового «Заповіту» вкотре дозволяє проникнутись наскрізними концептами його художнього

світу, вважати його поетом вселюдським, масштабного виміру світоглядних цінностей, який відстоював свою волю і водночас мріяв про майбутнє гармонійне співіснування всіх народів.

«Як умру, то поховайте...» («Заповіт») – лірична поезія, написана 25 грудня 1845 року в Переяславі; основний текст – чистовий автограф у рукописній збірці «Три літа». Твір є різновидом жанру «пам'ятника», відомого з античності (Горацій) і в пізнішій поетичній традиції (В. Шекспір, Й. Гете, Г. Державін, О. Пушкін та ін.). Шевченко синтезував традиційний поетичний заповіт з бунтівним закличним гімном. Вірш є вершиною громадянської лірики поета, його найпопулярнішим твором.

Емотивна налаштованість тексту пронизана атмосферою глибокого психологічного напруження автора. Композиційно – це монолог ліричного героя-поета, звернений до народу. Поет поставив у творі екзистенційні проблеми сенсу власного буття й буття народу. Твір перейнятий безмежним почуттям любові до України. Емоційно означений епітет «*на Україні милій*» задає тон щирості у висловлюваних почуттях та переживаннях автора; невіддільність від долі народу виявляється у фразі, що відбиває уявний, умовно-ситуативний характер можливої дійсності: «*Як умру, то поховайте мене на могилі...*», - ідейно наповнюючи зміст вірою в майбутнє, впевненістю в його непереможну силу – «*Як понесе з України у синєє море Кров ворожу...*». В образній системі авторських цінностей «*синєє море*» – виступає як образ чужини, «*кров ворожа*» – втіленням чужинського гніту. Ампліфікаційний ряд художніх означень «*...в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій*» актуалізує значення єдності, соборності українців, їх згуртованості чи навіть гармонійного співіснування всіх народів. Настанова-прохання «*...Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом*» вміщує авторську позицію – надію на вдячну пам'ять по собі (взагалі мотив бажання, щоб любов і страждання поета, його слово пера залишилося в пам'яті народу, є наскрізним, особливо болючим у «невільничій» ліриці).

Виклад іде у плані майбутнього з чітко локалізованим простором. Основу явища проспекції складають переважно такі засоби змістовно-граматичного вираження як дієслівно-часові форми: *«як умру, то поховайте; щоб було видно, було чути; все покину і долину; а до того; не забудьте пом'янути»* тощо.

У спектр художнього зображення потрапляє територіально не вся України, а її центральна частина. Засобами конкретного змалювання, - пейзажно-зоровими деталями, змодельована живописна картина наддніпрянської України. Уявний образ окреслюється елементами просторового континууму – *могила, степ, лани, Дніпро, кручі, гори*, що є знаковими для України. Проектується бачення *«степу широкого»*, безмежних степових роздолів рідної землі – *«лани широкополі», «Дніпра»* – саме тієї частини, де високі кручі, а нижче – де ревуть пороги (один із них називається Ревучий): *«І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, Як реве ревучий»*. Оживлені атрибути рідного пейзажу сповнені символічного змісту, вони є свідками *«козацької слави»* (постійний мотив історіософських поезій Шевченка).

У розвитку поетичного переживання сюжетно вирізняються три текстових частини, кожна з яких становить синтаксичний період з двох чотирирядкових строф (катренів). Як бачимо, у першій частині поезії образ України витворено природнім рухом зорових та слухових асоціацій, панорама зображення постає від частини до цілого: слово *«поховайте»* викликає в нашій уяві місце захоронення (виникає образ гробу); далі поет показує нам цей гріб як частину більшої цілості – безмежного степу; ще далі – перед нашим оком уся Україна, огріта великою любов'ю поета. Рух інтонаційної хвилі найвище підносить топос *«на Вкраїні милій»* і цим наголошує його як смисловий центр; до цього ідеалу-концепту тяжіють усі атрибутивні образи. Бути похованим *«на могилі»*, тобто на козацькому кургані (образ конотує сакральне значення святості, оскільки це символ боротьби народу за волю, до того ж автором не сприймається факт розкопки

могили навіть з археологічною ціллю), а не «в могилі» на цвинтарі, означає розділити долю захисників рідного краю, долучитися до козацької слави. Аналогія «високий пам'ятник – могила» мотивується бажанням постійно споглядати Батьківщину, бути з нею, відчувати невіддільність від неї і після смерті, бути учасником доленосних звершень українського народу.

Смисл першої частини твору – в органічному злитті поета з рідним краєм. Відчуття гармонії посилюється поетичним звукописанням, яскраво матеріалізується альтерованим плавним [л], зорові картини неосяжності українського роздолу художньо увиразнюються асонованим [о]: «...*Серед степу широкого На Вкраїні милій, Щоб лани широкі полі, І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, як реве ревучий*» і т. под. Слуховий образ «ревучого» Дніпра і натяк на один із наймогутніших порогів надзвичайно посилює акустикою відчуття грізної моці ріки, яка виступає уособленням України.

Центральна частина твору – апокаліптичне видіння кривавої розправи над «ворогом». Під ними, як то впливає з контексту усієї попередньої творчості Шевченка, поет вбачає гнобителів в усіх вимірах – національному, соціальному, політичному. Зміст поетичних рядків інтерпретується так: коли не подіяло слово правди, просвіта, нічого іншого не лишалося, як єдиним зусиллям раз і назавжди змити всю нечисть із рідної землі (перегук із апокаліптичними мотивами «І мертвим, і живим..», «Холодного Яру»). Тому цілком мотивовано на вершину висхідної інтонаційної хвилі винесено образ «*крові ворожої*» (смісловий та інтонаційний центр цієї частини), яку понесе Дніпро з України. Тут експліцитно виражається заклик до повстання, вербалізується ідея майбутньої повстанської хвилі. Душа поетова витатиме над рідними горами й ланами, допоки народ не визволиться, і аж тоді вона полине до *Бога*, що також виступає концептом позитивного плану, втіленням ідилічної величини найвищої суті: «*До самого Бога Молитися... а до того Я не знаю Бога*». Ця кінцівка завершує висхідну частину інтонаційного комплексу у щемливій тональності клятви-ридання. Пристрасне бажання визволити рідний народ переважило необхідність рятувати рідну душу,

благаючи перед смертю в Бога прощення й відпущення гріхів. Слово поета стало громадянським вчинком безмежної саможертвності. Ці рядки викликали посилену увагу шевченкознавців[1, 68–69; 3, 211–212], і надалі залишаються предметом дискусій між дослідниками, критиками різних поглядів, включаючи й неадекватне тлумачення, – натяк на його атеїстичні погляди. Хоча автор прямо заявляє про визнання Бога: «...і полину До Самого Бога Молитися...»; глибоко зворушливе інтонування тексту відтворює й наявна конструкція замовчування.

П'ята строфа розпочинає останню, третю частину поезії енергійним нагромадженням бунтівних і рішучих закликів до боротьби за волю й нове життя, звернених до народу, словесно виражених спонукально-наказовими формами дієслів – «*поховайте*», «*вставайте*», «*порвіте*», «*окропіте*». Висхідним рухом ораторської інтонації знову акцентується той самий бунтівний образ: «...*І вражою злою кров'ю Волю окропіте*». Інтонаційному й змістовно-смісловому виділенню окремих слів сприяє звуковий повтор проривного [р], що акустично посилює вираження рішучості, грізності намірів боротьби з лютим, ненависним ворогом.

У вірші простежуємо динаміку семантики громадсько-політичної лексики, яку поет розвивав на основі біблійної, ідучи за традиціями старої української літератури (див. у посланні «І мертвим, і живим...» та в «Давидових псалмах»). Генетично спорідненими з образністю Біблії є, зокрема, образи злої крові, крові ворожої, якою слід «волю окропити» – за аналогією до ритуалу жертвоприношення – скроплення вівтаря жертвовною кров'ю. У Шевченка цей образ переосмислюється: жертвоприношення, яким скріплюється угода з Богом (свобода має бути і справою людських рук, і дією Божої волі), зливається з помстою злим – пролиттям «злої» крові. Кривава помста і жертва на вівтар волі буде останньою, тому що відразу за нею в заключній строфі, настає заспокоєння: боротьбу скінчено й перемогу здобуто, рідний народ досягнув ідеального суспільного буття в громаді – в сім'ї «*великій, вольній, новій*». Цей генетичний код закладений у колективній

пам'яті мирного хліборобського народу, який брав зброю лише для самозахисту, цей ідеал підтримується і християнською етикою та образністю Біблії; до того ж для Шевченка сім'я була найбільшою інтимною мрією, вершиною народної етики. А тоді можна згадати й про себе і висловити надію на «тихе слово» вдячної пам'яті. Ці рядки завершують геніальний твір притишеним акордом надії.

Узагальненість авторських звернень до всього українського люду посилюється типовими односкладними конструкціями в цілому тексті. Заключна строфа як суцільний афористичний вислів концентрує у собі концепти *воля, сім'я, слово*, що постають знаками майбутнього України, івміщує глибокий загальнолюдський зміст та естетично-смыслову експресію: *«І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути незлим тихим словом»*. В її основі – геніальна простота і точність художнього слова, чіткість та виразна інтонаційність словесних формулювань поетичних заповідей, зрощеність складових усно-мовного колориту дещо оновленої форми (пор.: *сем'я – сім'я* і под.).

Вірш уперше опублікований російським письменником І. Головіним за кордоном, під назвою «Думка» у збірці «НовыестихотворенияПушкина и Шевченки»; без 16-го рядка («Я не знаю Бога...»). Твір набув величезної популярності: від часу Кирило-Мефодіївського братства він поширювався в численних списках, його співали й співають на шевченківських вечорах та політичних зібраннях, розповсюджували на листівках і плакатах в драматичні моменти історії України. «Заповіт» перекладений більшістю мов світу, відомо десятки музичних інтерпретацій твору (М. Лисенка, М. Вербицького, Г. Гладкого).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка : сучасна інтерпретація. Навч.-метод. посіб. – К. : Освіта, 1998. – 237 с.; 2. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 496 с.; 3. Марко В. П. Аналіз

художнього тексту : навч. посіб. / В. П. Марко. – К. : Академвидав, 2013. – 280с.; 4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Ключові слова: художній текст, образ, концепт, символ.

Ключевые слова: художественный текст, образ, концепт, символ.

Keywords: artistic text, image, concept, symbol.

Анотація

У статті здійснюється спроба розкодування глибинного змісту поезії «Заповіт» шляхом методу лінгвістичної інтерпретації мовних знаків художнього тексту. Залучення філологічної компетенції в цілому дозволяє максимально наблизити читача до адекватного сприйняття авторських позицій крізь призму художнього світовідчуття.

Аннотация

В статье предпринимается попытка декодирования глубинного содержания поэзии «Завещание» путем метода лингвистической интерпретации языковых знаков художественного текста. Привлечение филологической компетенции в целом позволяет максимально приблизить читателя к адекватному восприятию авторских позиций через призму художественного мироощущения.

Annotation

This article attempts to decode the deeper meaning of poetry "Testament" by the method of linguistic interpretation of linguistic signs of a literary text. Involvement of philological competence in general allows to approximate the reader to an adequate perception of the copyright position in the light of artistic attitude.